

напружанасць, недаверлівасць у дачыненні да «маскоўцаў», якія «займаліся грабязямі, разорам мірных паселішчаў і захопам у палон сялян, што спрабавалі хавацца ў лясах» [4, с. 271], а таксама выявіў спагаду ў дачыненні да ўкраінцаў, якім, як і беларусам, нямала давялося нацярпецца ад «маскоўцаў». Адчуванне пісьменнікам адзінства гістарычных лёсаў беларусаў і ўкраінцаў добра выяўляецца ў наступнай фразе: «Адно ўцяшэнне для дурняў: ні ў тым шабашы, які адбыўся раней, у часе Люблінскай уніі, ні ў цяперашнім (маецца на ўвазе апошні сейм Рэчы Паспалітай. – Н.Я.) не ўдзельнічалі ні мы, як беларусіны, ні жэмайты з украінцамі. <...> Вось і выходзіць, што ў нас асобны, свой лёс у будучыні» [4, с. 432].

Падагуліўшы ўсё сказанае, адзначым: у рамане «Перад патопам» гістарычнае вымярэнне нацыянальнага міфа дазваляе разглядаць нацыянальную літаратуру быццам аповед пра лёс беларускага народа, увасоблены ў знакавых падзеях, гістарычных асобах, магічных сімвалах і, разам з тым, выконвае інтэртэкстуальную функцыю.

Літаратура

1. Барт, Р. Мифологии / Р. Барт. – М.: Академический проект, 2017. – 351 с.
2. Почепцов, Г.Г. Имиджелогия / Г.Г. Почепцов. – М., Киев, 2004. – 574 с.
3. Хабибуллина, Л.Ф. Национальный миф в английской литературе второй половины XX века [Электронный ресурс] / Л.Ф. Хабибуллина // Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/natsionalnyi-mif-v-angliiskoi-literature-vtoroi-poloviny-khkh-veka#ixzz5АНf12idH>. – Дата доступа: 21.03.2018.
4. Ялугін, Э. Збор твораў: у 3 т. Т. 3. Перад патопам: раман. / Э. Ялугін. – Мінск: Вyd. В. Хурсік, 2013. – 460 с.

І.В. Ясюк (Мінск)

ЛІТАРАТУРНАЯ ПРАСТОРА: ДА ПЫТАННЯ ПАДЫХОДУ Ў ДАСЛЕДАВАННІ ЛІТАРАТУРЫ ПЕРШАЙ ТРЭЦІ ХХ СТАГОДДЗЯ

У любым выпадку, я лічу, што ў нашыя дні нас турбуе хутчэй пытанне прасторы, чым пытанне часу; час, верагодна, прадстае ўсяго толькі як адна з разнавіднасцяў магчымага ўзаемадзеяння паміж элементамі, што пераразмяркоўваюцца ў прасторы.
М. Фуко. Другія прасторы.

Літаратуразнаўства ХХ–ХХІ стст. – літаратуразнаўства пошуку. Пытанні Гаспарава “Як пісаць гісторыю літаратуры?”, Мушынскага “Якой быць гісторыі літаратуры?”, канцэпцыя гісторыі літаратуры Яўса ў працы “Гісторыя літаратуры як правакацыя літаратуразнаўства” – гэта сведчанне агульнага пошуку новага падыходу да асэнсавання наяўнага матэрыялу, да выбару новай стратэгіі пабудовы канцэпцыі літаратуразнаўчага даследавання.

Спыняючы ўвагу на даследаванні беларускай літаратуры пачатку ХХ стагоддзя, трэба звярнуць увагу на шэраг акалічнасцей, вызначальных пры выбары намі новага падыходу да аналізу акрэсленага перыяду.

А. Гісторыя літаратуры ўяўляецца як храналагічная паслядоўнасць літаратурных фактаў і біяграфій з дакладным падзелам на акрэсленыя часавыя (гістарычныя) прамежкі (перыяды), што суадносіцца з кананічным гісторыка-літаратурным падыходам.

Апошняя дзесяцігоддзе (найбольш актыўна) вызначаецца наяўнасцю такога кшталту прац, што ставяць пад сумнеў існуючую канцэпцыю Гісторыі і імкнуцца да перагляду, пераасэнсавання, паказу новых накірункаў і раскрыцця новых акалічнасцей, па той ці іншай прычыне раней не заўважаных. Пастаўленыя пытанні да “Гісторыі...” у літаратуразнаўстве могуць успрымацца і як напад на сфарміраваную мадэль разгляду літаратурнага працэсу. Міхась Тычына даволі рэзка выказваецца ў адносінах да «вольных філолагаў», якія, фактычна, «нападаюць» на класічны погляд⁶.

Сярод іншага, згадваюцца “выпады” ў бок стваральнікаў Акадэмічнай Гісторыі беларускай літаратуры ХХ стагоддзя. Такія “выпады” пэўным чынам могуць быць апраўданы праз выказванне самога ж калектыву аўтараў гісторыі, якія адзначаюць “слабыя” месцы іх працы. Ва ўступным артыкуле абазначаецца неабходнасць пераапрацоўкі літаратурнай гісторыі ў сувязі са зменамі ў грамадска-палітычным жыцці і наяўнасцю новых магчымасцей інтэрпрэтацыі і выбару літаратурных фактаў⁷. Тым не менш, на жаль, па прызнанні самога калектыву аўтараў Гісторыі, яны не змаглі пайсці “так далёка ў напрамку «карэннай перапрацоўкі» зробленага раней”, хоць і лічачы, “што яна мае ў цэлым абнаўленчы характар” [2, с. 10]. Тады відавочна абгрунтаванасць магчымых прэтэнзій да той мадэлі, што рэалізавана аўтарскім калектывам гісторыі. Калі заходняе літаратуразнаўства сутыкнулася з новымі трэндамі ў навуцы (гендарныя даследаванні і г. д.), то для ўсходняга паўстала простае пытанне шляху, бо з прыходам новай эпохі набыла цалкам перагледзець саму мадэль і погляд на літаратурны працэс.

Тым не менш, аўтары Гісторыі выбіраюць тую ж мадэль апісання літаратурнага працэсу, што і ў ранейшыя перыяды (яшчэ з 1950–1960-х гадоў) як сукупнасць аглядных (проза, паэзія, драматургія, крытыка і літаратуразнаўства) і манаграфічных раздзелаў, прысвечаных асобам аўтараў і разгляду асноўных твораў. Такая “ўзорная” канцэпцыя ў

⁶ “Замест апрабаваных у савецкія і паслясавецкія часы тэарэтычных прынцыпаў <...> паўстаюць праявы дылетантызму, правінцыялізму, прэтэнцыёзнасці, мазахісцкага самаедства. У чым гэта выяўляецца? У нейкім хваравітым імкненні бяздумна, легкаважна, бездаказна “размазаць” шматгадовую, цяжкую, маляплатную, пабудаваную на творчым энтузіязме, на любові да роднага слова, урэшце на глыбокім патрыятызме працу таленавітага пісьменніка альбо цэлага навуковага калектыву. <...> Факты лявацкага радыкалізму, праяў падлеткавых комплексаў, нізкага навукова-тэарэтычнага, эстэтычнага, культурнага, этычнага ўзроўню добра вядомыя кампетэнтнай аўдыторыі” [7; с. 178–179].

⁷ “Сёння стала магчымым вярнуць у сферу навуковага асэнсавання многія творы нацыянальнай літаратуры, якія раней былі пад ідэалагічным падазрэннем і нават не згадваліся ў літаратуразнаўчых распрацоўках або выдаваліся з такімі глыбока сэнсавымі купюрамі, што часта змяшчалася асноўнае ядро твора і змянялася яго ідэйная накіраванасць” [2, с. 7].

найноўшых умовах усё ж патрабуе пэўнага перагляду з улікам з'яўлення новых метадаў і падыходаў да аналізу літаратурнага працэсу.

В. Перыядызацыя літаратуры першай трэці ХХ стагоддзя (нашаніўскі, або дакастрычніцкі, перыяд, перыяд грамадзянскай вайны, літаратура 1922–1930-х) у апошнія гады крытыкуецца ў сувязі з новымі падыходамі і тэндэнцыямі ў літаратуразнаўстве. Даследчыкі літаратуры бачаць “прорву” паміж нашаніўскім і савецкім перыядамі беларускай літаратуры.

Праблема перыядызацыі не зводзіцца да механічнага адмаўлення прынятай канцэпцыі. Варта звярнуць увагу на патрэбу карэкціроўкі наяўнай канцэпцыі, пераасэнсавання, што будзе звязана менавіта з сувяззю, пераемнасцю нашаніўскага перыяду і перыяду савецкай літаратуры пры разглядзе ў межах прасторавага падыходу⁸.

С. Нашаніўскі перыяд стала асацыюецца выключна са станаўленнем адраджэнскай літаратуры, з нафасам нацыянальнай літаратуры і пытаннем самаідэнтыфікацыі, а пытанне арганізацыі прасторы ў фокусе даследчыкаў з'явілася нядаўна.

Слушным падаецца меркаванне Ж.В. Некрашэвіч-Кароткай: “Усё больш і больш відавочна, што ў межах даследаванняў па гісторыі ўсходнеславянскіх літаратур (у першую чаргу беларускай) нацыянальны крытэры часта не выяўляе сваёй эфектыўнасці. Гэта ўказвае на неабходнасць больш шырокага выкарыстоўвання не толькі засвоеных ужо паняццяў гетэрагеннасці і рэгіянальнасці, але таксама і канцэпта “культурнай прасторы”, выпрацаванага ў межах нямецкай гуманістыкі, які прадстаўлены сёння нават асобным накірункам – Kulturraumforschung (даследаванне культурнай прасторы)” [6].

Пытанне прасторы закранаецца і ў канцэпцыі нацыянальных вобразаў свету, прапанаванай Гачавым, што накіравана на комплекснае даследаванне таго, што сам даследчык вызначае як “косма-псіха-логас”. “Згодна з тым, як чалавек ёсць траічнае адзінства: цела, душа, дух (розум) – так і кожная нацыянальная цэласнасць уяўляе сабою косма-псіха-логас – адзінства мясцовай прыроды (космас), нацыянальнага характару (псіхея) і складу мыслення (логас)” [4].

Пытанне прасторы ў такім накірунку будзе ўключаць самыя розныя вектары. Гаспараў вызначае, што цяпер паўстае неабходнасць уключэння інфармацыі ў Гісторыю, якой раней “грэбавалі” гісторыкі літаратуры⁹.

⁸ П.І. Навуменка адзначае, што “... на працягу апошніх васьмідзесяці гадоў у беларускім літаратуразнаўстве назіралася тэндэнцыя хутчэй размяжоўваць перыяды 1906–1917 (дарэвалюцыйны) і 1918 – пачатак 1930-х (савецкі), не зважаючы той тыпалагічнай блізкасці, якая знітоўвае сапраўды адрозныя па структуры і характары дзейнасці літаратурныя суполкі адпаведных перыядаў. Першасныя прычыны былі, зразумела, ідэалагічныя, але яны перасталі быць дамінантнымі з канца 1980-х; справа, аднак, прасунулася толькі ў тым кірунку, што многія даследчыкі (А. Лойка, М. Мушынскі і інш.) прапаноўвалі змяніць звыклую перыядызацыю на дасавецкую і савецкую літаратуру (маецца на ўвазе ХХ стагоддзе), і аб'яднаць два ранейшыя перыяды ў адзін (1906 – прыблізна 1929)” [5, с. 226].

⁹ “Па-першае, гэта літаратурная вытворчасць: сацыяльны статус пісьменніка, сродкі да ягонага існавання, літаратурны асяродак з салонамі і рэдакцыямі, стварэнне і формы праявы літаратурнай рэпутацыі. Гэтым

Такім чынам, можам вывесці наступнае: літаратурны працэс – як сукупнасць часу і прасторы – паводле адзначаных намі пунктаў даследуецца пераважна ў часавым накірунку, канцэпцыя даследавання адлюстравана ў шматлікіх Гісторыях і падручніках, манаграфіях па літаратуры. Наша канцэпцыя не факсіруецца толькі на адным складніку – толькі час / толькі прастора, бо ў даследаванні першай трэці XX стагоддзя бачыцца недастатковым выбар аднаго з фокусаў. Заканамерным будзе пытанне адносна паняцця хранатоп, але, на нашу думку, яно не адпавядае ў поўным аб’ёме нашай задуме павароту, бо хранатоп уяўляецца хутчэй паняццем комплекснага вывучэння літаратурнага твора, чым шырокага літаратурнага працэсу.

Зварот да часу-прасторы – хранатопу быў ажыццёўлены Бахціным, апісаны магчымасці прымянення фізічнай канцэпцыі на літаратуру (непасрэдна на прадукт – твор)¹⁰. Але наша разуменне часу-прасторы павінна ўключаць не толькі (не столькі) літаратурны прадукт, а ўсю літаратурную мадэль. Гэтая мадэль будзе ўпісвацца ў межы сусвету “час-прастора”, дзе не існуе аднаго без іншага. Трансфармуючы наяўную ў фізіцы канцэпцыю часова-прастаравага кантынууму, паспрабуем даследаваць літаратурны працэс як з’яву, што ўпісваецца ў сусвет “час-прастора”.

Літаратура

1. Белорусская литература как модель развития «малых» (славянских) литератур. Материалы к тематическому блоку на XV Международном съезде славистов. – Минск, 2013.
2. Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя. – Т. 1. – Мінск: Бел. навука, 2001.
3. Гаспаров, М. Как писать историю литературы // Новое литературное обозрение [Электронный ресурс]. – 2003. – № 1. – Режим доступа: <https://magazines.gorky.media/nlo/2003/1/kak-pisat-istoriyu-literatury-2.html>. – Дата доступа: 15.10.2019.
4. Гачев, Г. Национальные образы мира (лекция) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://polit.ru/article/2007/05/24/kulturosob/>. – Дата доступа: 15.10.2019.
5. Навуменка, П. Літаратурныя аб’яднанні першай трэці XX стагоддзя як цэнтры кансалідацыі літаратурных сіл і стваральнікі перадумоў аўтанамізацыі / П. Навуменка // Погляды на спецыфічнасць “малых” літаратур: беларуская і ўкраінская літаратуры / уклад. Гун-Брыт Колер, Павел Навуменка. – Мінск, 2012.
6. Некрашевич-Короткая, Ж.В. Литературоведение как провокация истории литературы: восточнославянский научный дискурс на рубеже веков / Ж.В. Некрашевич-Короткая // Русская и белорусская литература на рубеже XX–XXI веков: сб. науч. ст. – Минск: РИВШ, 2014. – С. 131–138.
7. Тычына, М.А. Філасофія літаратуры: беларускі варыянт / М.А. Тычына. – Мінск: Беларуская навука, 2014. – 322 с.
8. Бахтин, М.М. Формы времени и хронотоп в романе. Очерки по исторической поэтике / М.М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики. – М.: Худож. лит., 1975. – С.234–407.
9. Фуко, М. Интеллектуал и власть: Избранные политические статьи, выступления и интервью / М. Фуко. – М.: Праксис, 2006. – Ч. 3. – 320 с.

гісторыкі літаратуры цікавіліся здаўна і толькі чамусьці пазбягалі ўключаць гэта ў агульныя гісторыі літаратуры. Па-другое, гэта літаратурнае спажыванне: тыпы выданняў, наклады, кнігапродаж, бібліятэкі, раслаенне чытачоў (літаратура сялянская, дзіцячая, дамская). <...> Па-трэцяе ж, даўно ўжо стала неабходным пашырэнне звычайнага гісторыка-літаратурнага поля зроку па меншай меры ў двух кірунках: геаграфічным і гістарычным” [3].

¹⁰ “Істотную ўзаемасувязь часавых і прасторавых адносін, мастацка засвоеных у літаратуры, мы будзем называць хранатопам (што ў даслоўным перакладзе – “часапрастора”). <...> У літаратурна-мастацкім хранатопе мае месца зліццё прасторавых і часавых прыкмет у асэнсаваным і канкрэтным цэлым. Час тут згущаецца, ушчыльняецца, становіцца мастацка-бачным; прастора ж інтэнсіфіцуецца, уцягваецца ў рух часу, сюжэта, гісторыі. Прыкметы часу раскрываюцца ў прасторы, і прастора асэнсоўваецца і вымяраецца часам” [8, с. 234–235].